

Ljubisav Marković

(Nadaljevanje)

Tovarna v kapitalizmu

Tečaj politične ekonomije

Tovarna nastane na podlagi industrijske revolucije. Je določen proizvodni organizem na podlagi strojnega načina dela. To lastnost obdrži tovarna hkrati s težnjami k izpopolnjevanju, avtomatizaciji in razvoju v kombinata. Ugotoviti pa moramo zelo važen moment, ki ne izhaja iz tovarne kot take, temveč iz družbenega odnosa, ki vlada v njej.

Ker industrijsko revolucijo v zgodovini nosi kapitalizem, tudi tovarne nastajajo na terenu kapitalizma. Zato se v tovarnah oživitvarja osnovni družbeni odnos, ki ustreza kapitalistični ureditvi. Kot celica družbene proizvodnje je tovarna hkrati celica temeljnega kapitalističnega odnosa. Kakšen je ta odnos?

Razen strojev, naprav, stavbe, je sestavni del tovarne tudi določeno število delavcev. Razen tega je tu potrebna tudi določena količina surovin, maziv, goriva. Kot proizvodni mehanizem mora tovarna vsebovati vse naslednje elemente: — živo delovno silo in sredstva za proizvodnjo. Le tako lahko deluje. Vsi ti elementi vsa tovarna — so v kapitalizmu kapital. To je kapital, ki se je začasno na svoji poti spremenil v material: v mrtvi material (stavbo, stroje, surovine itd.) in živi material (v delovno silo). Ti deli tovarne so deli kapitala, njegovi živi in mrtvi udi. Zakaj? To je pač zgodovinski pojav, ki lahko zraste samo na določeni družbeni podlagi. To osnovo tvorijo:

a) dejstvo, da so sredstva za proizvodnjo osredotočena v rokah posameznikov, manjšine, — kot njihova privatna last;

b) dejstvo, da dejanski delavci nimajo sredstev za proizvodnjo; glede tega so povsem proletarci, so pa osebno svobodni;

c) dejstvo, da je v družbi že širša povezanost; da v precejšnji meri proizvajajo za trg, oz. da je — kot pravimo — precej razvita blagovna prazidovnja.

Kakšno gibanje izhaja iz teh družbenih pogojev? Oglejmo si posamezne strani tega vprašanja:

a) S strani proletarca. Potreba so mu živila. Toda kako naj pride do njih? Ali naj jih proizvede? Zato nima potrebnih sredstev za proizvodnjo. Ali naj jih kupi na trgu? Zato mora imeti denar — kupna sredstva. Nekaj svojega bi moral tudi sam nuditi za to? Kaj? Edina lastnina, s katero razpolaga, je njegova delovna sila, sposobnost za delo. Tako ga pot vodi na trg, kjer ponuja v nakup svojo delovno silo.

b) S strani lastnika sredstev za proizvodnjo. Ta sredstva za proizvodnjo mu sama po sebi ničesar ne prinašajo. Mora jih proizvodno uporabiti. Kdo pa naj goni tolikšno maso? On sam — privatni lastnik — tega ne more. Zakaj naj bi to tudi počel? Ali naj res dela pri tako velikem bogastvu? Saj je na svetu dovolj raztrgancev! Ti so sicer svobodni, vendar pa nimajo življenjskih sredstev. Za določeno nagrado se morajo u-

kloniti. Tudi ta lastnik odhaja na trg, da bi tam kupil potrebno delovno silo.

Lastnik — kapitalist in delavec — proletarec drug drugega najde na trgu. Povezuje ju ista potreba, čeprav so njuni cilji različni. Prvi — kapitalist — hoče kupiti to delovno silo, da bi pokrenil in povečal svoje bogastvo. Drugi — proletarec — mora prodati svojo delovno silo, da bi obdržal golo življenje. Kupec in prodajalec iste stvari se končno pogodita o kupnih pogojih. To je navidez tako, kakor da bi bila enakovredna udeleženca v pogajanjih. Toda kmalu za tem se fiziognomija oseb naše drame spremeni. Bivši lastnik denarja odhaja kot kapitalist, za njim pa gre lastnik delovne sile kot njegov delavec. Prvi se pomembno smehlja in hiti na posel, drugi pa gre plašno in okleva kakor nekdo, ki bi prinesel na trg lastno kožo in ki lahko pričakuje samo še — strojarno! (Marx, Kapital I, str. 126).

Družbeni pogoji, iz katerih izhajajo odnosi kapitalista in delavcev, so obstojali že prej. Začeli so se razvijati v nekatere države od 14. in 15. stoletja, dokončno pa v 16. stoletju. V industrijski revoluciji pa so doživeli nov močnejši razmah. Kapitalist je v stroju našel svoje glavno orodje za podjarmljenje delavca, s tem orodjem je popolnoma razoral teren drobne proizvodnje in ga prilagodil svojim pogojem in potrebam.

Za sedaj je dovolj o splošnih razmerah v oblasti kapitala. Vrnili pa se bomo k našemu kapitalistu. Zapustili smo ga pri vstopu v tovarno, ko je hitel, da bi kupljeno blago, delovno silo, čimprej dodal k svojemu drugemu bogastvu — k sredstvom za proizvodnjo, da bi lahko pričel z njihovim proizvodnim izkoriščanjem.

Toda tovarni ni potreben en sam delavec, temveč mnogo več delavcev, — pač glede na to, kako velika je tovarna. Kapitalist je to upošteval. Zato kapitalist kupuje večje količine delovne sile, seveda v namenu, da jo v polni meri zaposli in izkoristi.

Potem ko je bila tovarna tako izpopolnjena, lahko prične svojim delom v hitrem tempu. Na minuto in sekundo ločno se prično premikati njeni številni stroji, — sprva zmerno in pritaženo, potem pa čedalje hitreje. Delavec mora slediti čedalje bolj besnemu toku njenih mehaniziranih udov v polnem zaletu. Ob natančno pravem času mora storiti zahtevano uslugo stroju. Ne sme zamuditi. Ničesar ne sme potratiti. Opazujejo ga stroge oči kapitalističnega nadzornika. Končno je tu v tovarni tudi knjiga kazni, — zakonik, katerega je samopašno skoval lastnik-kapitalist, zakonik, ki od delavca terjaja brezpogojno delo, red in disciplino. Vsak primer nepazljivosti beležijo na račun delavca. Razen tega delavec lahko ostane brez dela. Zuhaj tovarne je že tako preveč

svobodnih delovnih rok, ki iščejo dela. Tako torej besni tok strojev, ne dopušča niti, da bi se razmišljalo. Ob ogromni množici jeklenih organov tovarne, v njenih dolgih dvoranah, ob sili, ki vre iz njenega razbesnelega mehaniznega telesa — delavec ostane droben, prav majhen. Naravno silo, znanost, množica naprav, — vse to oživitvarja tujo moč, lastnino kapitalista, mrtvo telo, ki mora poslušati in služiti in ki je živo samo tokrat, ko mu služi delavec.

Oglejmo si nekatere glavne točke teh odnosov, ki vladajo v kapitalistični tovarni.

a) Delavec dela pod komando kapitalista. Upravljanje procesa proizvodnje je na strani kapitalista. Gre sicer res za družbeni proces proizvodnje in neko ga pač mora upravljati. Nekdo mora biti posebej enotnosti družbeno-kombiniranega procesa proizvodnje. Toda »kapitalist ni kapitalist zato, ker upravlja industrijo, temveč nastane industrijski poveljnik prav zaradi tega, ker je kapitalist« (Marx, podčrtali mi, L.M.). Kot kapitalist poveljuje proizvodnemu procesu z namenom, da bi povečal svojo lastnino kot kapital, svoje bogastvo in moč. Komanda kapitalista oživitvarja komando kapitala, ki teži, da bi se povečal s prisvajanjem tujeja dela. V tem je smisel tega komandiranja. Sicer pa se s časom tudi sam kapitalist osvobaja funkcije neposrednega vodstva nad proizvodnim procesom. To prepušča posebnim vrsti meznih delavcev — direktorju in nadzornikom. To sedaj opravljajo le-ti za boljše mezo. Kapitalist obdrži splošno komando kot lastnik kapitala.

»V okviru proizvodnega procesa se kapital razvija v komando nad delom, t. j. nad delujočo delovno silo, nad samim delavcem. Oživitvarjeni kapital, kapitalist, pazi na to, da bi delavec delal tako, kakor je treba, in z dolžno stopnjo intenzivnosti.« (Marx, Kapital I, str. 244).

b) Sredstva za proizvodnjo v kapitalistični tovarni so materialna oblika kapitala. Z njimi se predstavlja njegova moč. Tudi delovna sila velja tu kot opredmeteni kapital, sicer kapital opredmeten v neki živi stvari, toda delovna sila velja za živo stvar, ki je dodana mrtvi stvari in ki ji je podvržena. Premoči kapitalista nad delavcem se pojavlja kot premoči mrtvih udov tovarne nad živimi udi. Delavec, t. j. delovna sila je tukaj samo material, iz katerega sredstva za proizvodnjo izsesavajo delo — tuje delo — v korist kapitalista. »Sedaj ni delavec tisti, ki uporablja sredstva za proizvodnjo, temveč sredstva za proizvodnjo uporabljajo delavca. Namesto da bi jih uporabljal kot materialne elemente svoje proizvodne dejavnosti, sredstva za proizvodnjo uporabljajo delavca kot ferment svojega lastnega življenjskega procesa.« (Marx, Kapital I, str. 245).

Življenjski proces kapitala pa je v tem, da se giblje in veča kot vrednost. O tem bomo razpravljali bolj obširno v temi o presežni vrednosti.

Proizvod kapitalistične tovarne je last kapitalista in ne neposrednega proizvajalca — delavca. Kapitalist mora delavcu seveda izplačati mezo, kar pomeni, da mu mora odstopiti del njegovega proizvoda, da bi delavec ostal pri življenju. Vse drugo pa si prisvaja kot kapitalist. »Od trenutka, ko je delavec vstopil v kapitalistove delavnice, je uporabna vrednost njegove delovne sile, torej njena uporaba, delo, pripadlo kapitalistu.« S tem, da je kupil delovno silo, je kapitalist mrtvim elementom za formiranje proizvoda, ki prav tako pripadajo njemu, dodal samo delo kot živi kvas. Z njegovega gledišča je proces dela samo polirožnja blaga delovne sile, ki jo je kupil in ki jo lahko uporablja samo, če ji doda sredstva za proizvodnjo. Delovni proces je proces, ki poteka med stvarmi, katere je kupil kapitalist, med stvarmi, ki mu pripadajo. Zato mu pripada tudi vsi proizvod tega procesa — prav tako kot proizvod procesa vrenja v njegovi vinski kleti. (Marx, Kapital I, str. 134).

Kapitalistična tovarna je torej takšen proizvodni organizem, v katerem je delavec pod komando kapitala; v katerem je kot zavestni organ podvržen njegovemu mehaničnemu organu; in v katerem se bogastvo proizvajajo za kapitalista, ne pa za delavca. Delavec so v njej podložniki kapitala — stoteri in tisočeri delavci, pač glede na to, kako je kapital velik in kakšna je njegova moč.

Tovarna v socializmu

Tovarna ostane osnovna celica proizvodnje tudi v socialistični družbi. Njen proizvajalni mehanizem je prav tako kooperacija manjšega ali večjega števila proizvajalcev, ki spretno in marljivo nadzirajo zelo razviti sistem strojev. Toda tovarna v socializmu beleži bistveno razliko v primeri s kapitalistično tovarno. Čim zrelejša je socialistična družba, tem bolj polneje se izpreminja podoba te tovarne. Glede na tehniko proizvodnje, še bolj pa glede na družbene odnose, v katerih proizvajajo, je ta tovarna nekaj povsem drugega.

Tehnični razvoj socialistične tovarne vsebujejo že tiste tendence velikega strojnega sistema, ki nastopajo že v kapitalizmu, zlasti pri njegovi najvišji razvojni stopnji, v prvi tretjini XX. stoletja. Te tendence se izražajo:

a) v razvoju velikih kombinatov, v katerih se koncentrija proizvodnja v ogromnih dimenzijah;

b) v avtomatizaciji proizvodnega procesa v tovarni;

c) v spreminjanju celih velikih tovarn in raznovrstnega delovnega strojnega sistema (tudi prometa) v različne delovne organe ene same enotne ogromne proizvodne mašinerije,

gova splošna stopnja tehnične razvikanosti. Tovarna posebej razdvojenost med delavcem in med upravljanjem njenega proizvodnega življenja. Prav tako tudi tovarna posebej razdvojenost med delavcem in med smotrom same proizvodnje. Duhovni vzvodi proizvodnje, upravljanje dela in smoter dela, so v tovarni na strani tistih, ki ne proizvajajo materialno bogastvo in ki prisvajajo to tuje bogastvo. Delavec je v tovarni v takšnem položaju, da brez nadaljnjega ostane brez bogastva, ki ga ustvarja. Kot nagrado dobiva delavec majhen del tega bogastva in živi v negotovosti, ali bo lahko obdržal še celo ta podložniški položaj dela zaradi nepretrganega revolucioniranja tehnike in zaradi pritiska drugih, brezposelnih.

Proizvod te tovarne, ki jo vodijo na kapitalistični način, pa ni samo siromastvo delavcev. Ta tovarna hkrati razvija tudi moč delavcev. Z rastjo tovarne raste tudi armada delavcev. Rast obsega proizvodnje in koncentracija strojne tehnike v tovarnah povzroča koncentracijo tisočeri delavcev v njih. Niso redki primeri niti takšni kombinati, ki v svojih številnih tovarnah koncentrirajo tudi po 100.000 delavcev. V teh tovarnah — v vsej kapitalistični industriji in v kapitalističnem gospodarstvu — se osredotoči ogromna množina dela, čigar moč raste v neposrednem združevanju. Narava njegovega položaja silijo te »združeno delo« k čedalje močnejšemu odporu in k boju, ki odpravlja kapitalistično suženstvo in vso nesmiselnost siromastva dela v obilnem bogastvu, ki ustvarja to delo.

ki se širi po kontinentu; osnovne točke te ogromne množice najrazličnejših »tovarn« delovnih strojev — so posebne »tovarne — gonilnice« — močne centrale, v katerih se naravne sile pretvarjajo v poskušno energijo človeškega dela.

Socialistični razvoj sil bo te tendence vzpodbudil v neprimerno večji meri. Saj je socialistični prevrat, odprava kapitalizma, neogiben prav zato, da bi se osvobodila pot za nadaljno rast proizvodne sposobnosti družbe in njen napredek. Kot nov faktor se tu pojavlja tudi organizacija družbene proizvodnje v najširših človeških okvirih, njena znanstvena in razumna ureditev za potrebe človeka, proizvajalca.

(Razumljivo je, da bo v nekaterih državah, ki pričenjajo graditi socializem na bazi nižjih tehničnih pridobitev, ki jih jim je zapustil kapitalizem, časna proizvodna tehnika nižja od tiste, ki jo ima kapitalizem v najbolj razvitih državah. Toda to je začasen pojav.)

Toda osnovne značilnosti socialistične tovarne morajo iskati v sistemu družbenih odnosov. V primeru s kapitalistično tovarno lahko ugotovimo dve bistveni dejstvi:

(Nadaljevanje sledi)